

Bölcsészek információs igényeinek megismerése egy intézményi repozitórium tervezésekor

Az intézményi repozitórium (röviden: IR) egy olyan infrastruktúra, amelynek segítségével a felsőoktatási intézményekben keletkező digitális tartalmak (pl. cikkek, könyvek, adathalmazok, oktatási anyagok, hivatalos dokumentumok) megőrizhetők és megoszthatók. A repozitóriumok gyorsan szaporodnak az egyetemi/akadémiai szférában a világ minden részén; az OpenDOAR (Directory of Open Access Repositories) nyilvántartása szerint 2010 szeptemberében számuk meghaladta az 1650-et. Az IR-eket jellemzően könyvtári és informatikai szakemberek tervezik meg és üzemelik be, és már annyira alapvető eszköznek tartják ezeket, hogy a tapasztalatok szerint – más digitális könyvtári szolgáltatásokkal ellentétben – ritkán kéri ki a tanszékek véleményét, nem mérik fel az oktatók és kutatók sajátos igényeit. Ez is hozzájárulhat ahhoz, hogy lassan töltődnek ezek a digitális archívumok, a célközönségük vonakodik használni őket. Egy 555 egyetemi és főiskolai karra kiterjedő USA-beli és kanadai kutatás [1] szerint csak 9,7%-uk adott már be publikációkat az intézményi repozitóriumba, holott 56,7% tud róla, hogy van ilyen az anyaintézményben. Egy szintén 2009-es másik felmérésben [2] 3025 oktatót kérdeztek meg, akik közül nem sokkal több: mindössze 15% szolgáltatott már anyagot a helyi archívumba. 2004-ben egy 45 repozitóriumot érintő vizsgálat [3] az átlagos dokumentumszámot 1250-ben állapította meg (a medián érték pedig csak 290 volt). Egy jóval kiterjedtebb, összesen 446 IR-t értékelő, 2007-es amerikai felmérés [4] szerint is nagyon kis elemszámúak ezek a gyűjtemények: a pilot- és tesztfázisban levők 80%-a, a már üzemszerűen működőknek az 50%-a ezernél kevesebb digitális dokumentumot tartalmazott. A humán tudományok művelői pedig egyáltalán nem tartoztak a legaktívabb beadók közé.

A kutatók többféle okot is megneveztek a lassú fejlődés lehetséges magyarázatául. Egyrészt a könyvtárosok és informatikusok által az IR-ek

funkcióira használt szakkifejezések értelmét és jelentőségét nehezen értik a tanszéki dolgozók. Másrészt a hangsúly elsősorban az intézményi érdekeken van, amikor a repozitórium hasznosságáról esik szó, nem pedig a tartalmat beadók szempontjain. (Sokan nem is tekintik a kutatási eredményeiket a munkahelyük „tulajdonának”.) Nem szabad továbbá azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy milyen hátrányok (pl. a beadáshoz szükséges idő, copyright-aggodalmak) járnak együtt a kétségtelen előnyökkel (pl. nagyobb szakmai elismertség, önzetlenség), amikor az IR-ek alacsony használatának okait keressük. *Wilson* gyakran hivatkozott, 1981-es tanulmányában [5] kiemelte, hogy az információt kereső személy társadalmi és szakmai környezetét is meg kell vizsgálni, hogy megértsük valóságos igényeit, motivációit és gátló tényezőit. Az intézményi repozitóriumoknál gyakran éppen ezek kapnak kevesebb figyelmet, mert a figyelem középpontja a rendszereken, az alkalmazott szoftveken és szabványokon van, nem pedig az azokat használók munkavégzési és közösségi szokásain. Az utóbbi időben jelennek csak meg olyan publikációk, amelyek a leendő IR-használókkal folytatott interjúk, igényfelmérések eredményeiről számolnak be. Sőt arra is volt már példa, hogy egy alig használt egyetemi repozitóriumot átterveztek úgy, hogy jobban illeszkedjen a tanszéki dolgozók információs szokásaihoz és elvárásaihoz.

A kutatás ismertetése

A jelen cikkben összefoglalt kutatás során a New Hampshire állambeli *Dartmouth College* bölcsészkarának dolgozóit kérdezték meg arról, hogy mit várnak el egy intézményi repozitóriumtól, hogyan viszonyulnak a dokumentumaik felhasználásához, és hogy van-e más olyan modell, amely az IR-nél jobban megfelelne a kutatási és oktatási anyagaik tárolására és megosztására? 2008 szeptembere

és 2009 áprilisa között – az egyetemi könyvtárosok ajánlására – 27 személyt kértek fel, hogy vegyen részt a felmérésben, közülük végül 13-an vállalkoztak erre. Az interjúalanyok a tizennégy tanszékből kilencet képviseltek, és egyaránt voltak köztük fiatal és idősebb oktatók/kutatók. A beszélgetések az IR fogalmának definiálásával és főbb funkcióinak rövid ismertetésével indultak, mert sokan nem voltak tisztában a repozitórium jelentésével. Mind a fogalmakat, mind pedig a feltett kérdéseket előzőleg átnézték egy könyvtár- és információtudományi szakemberrel, hogy egyértelműek és érthetők legyenek.

A megkérdezettek válaszaiból a következő információkat lehetett leszűrni: Többségükben elégedettek az oktatási anyagaik jelenlegi kezelési és terjesztési lehetőségeivel – az egyetemen működő Blackboard tanulmányi rendszert használják ezek tárolására és hosszú távú megőrzésére. Négy oktató emellett saját webhelyet is készített a diákjai számára, és egyikük megjegyezte, hogy nincsen megoldva az ilyen honlapok archiválása az intézményen belül. A Blackboard is több szempontból gondot okoz: egyrészt ez sem igazán alkalmas hosszú távú archívumként; másrészt csak a Dartmouth College diákjai férnek hozzá, külső felhasználók nem; egy tanár pedig azért hagyta abba a használatát, mert nehézkes külső média-tartalmakat integrálni az itt tárolt tananyagokba.

Ami a kutatási anyagok elhelyezését és menedzselését illeti, ezen a téren sokkal nagyobb igény mutatkozott. A 13 interjúalanyból nyolcan az asztali gépükön és a laptopjukon tartják ezeket és tisztában vannak vele, hogy ez messze nem optimális megoldás. Problémát jelent számukra a nagy állományok (pl. zenei anyagok, CAD modellek, videók) elhelyezése; a helyi hálózaton levő tárolószervereket túl lassúnak találják, ráadásul az itt tárolt fájlokhoz a kollégák és a diákok nem férnek hozzá. Egyikük az egyetemi webszerveren levő tárterület méretét is kevesellte; két oktatónak pedig gondot okoz a különböző gépeken elszórt oktatási és kutatási anyagaik koordinálása. Az egyik megkérdezett személy viszont egyáltalán nem terjeszti a tudományos eredményeit digitális formában, mert úgy gondolja, hogy a kinevezéseknél és az előmenetelnél ezeknek csak mellékes szerepük van, elsősorban a nyomtatott publikációk számítanak az ő szakterületén.

Az egyetemi repozitóriummal kapcsolatban sokféle elvárást megfogalmaztak a megkérdezettek. A legnagyobb igény a digitalizálásra mutatkozott: a

bölcsészkaron dolgozóknak még sok „nyersanyag” van papíron, dián, fényképen, magnószalagon és filmen, amit jó lenne digitálisan elérhetővé és kereshetővé tenni egy ilyen intézményi archívumban. Továbbá különféle adatfeldolgozási szolgáltatásokat is szeretnének, például fájlformátumkonverziók, műveletek nagy tömegű képállományokon, videorészletek egyszerű összeválogatása egy tanórához. A következő leggyakoribb igény a tárolóterület volt: nagy adatállományok, hang- és videofelvételek, illetve 3D-s modellek tárolása nehézkes megfelelő infrastruktúra nélkül. Ezenkívül nincs megoldva a tanszéki adminisztráció dokumentumainak biztonságos tárolása és a tananyagok hosszú távú megőrzése sem. A könnyű használat és a depozitálás egyszerűsége szintén általános elvárás volt a leendő IR-rel szemben.

A szellemi tulajdonnal kapcsolatban négyen igényelnének segítséget a copyrightkérdések tisztázásához, és úgy gondolták, hogy az ilyen jellegű szolgáltatás fontos egy sikeres repozitóriumhoz. Ketten szeretnék az *open access* mozgalom keretében közzétenni a publikációikat (egyikőjük pl. a nyomtatott könyve digitális verzióját akarja elhelyezni az egyetemi könyvtárban). Szintén két megkérdezett javasolta, hogy a repozitóriumban tárolt dokumentumoknál legyen lehetőség megjegyzések és címkék hozzáfűzésére, ahogy ez a Facebook vagy a Flickr esetében is van; egyikőjük pedig csoportmunkára és közös szerkesztésre alkalmas felületet is szívesen látna. 11-en adnának be anyagokat az IR-be, de ketten bizonytalanok voltak: egyikőjük úgy gondolta, hogy az ő cikkei már úgymint elérhetőek elektronikusan a folyóiratkiadók adatbázisaiban, másikuk pedig a szellemi tulajdonjog és a megfelelő elismerés elvesztésétől tartott. A tanmenetek beadásával kapcsolatban négyen is jelezték aggályaikat, mert ezekben sok munka van, és gyakran változnak, ezért nem szívesen osztanak meg őket. Volt, aki szerint egy ilyen archívum megkönnyíti a plagizálást és a copyright megkerülését. Többen hangsúlyozták, hogy a szolgáltatásnak biztonságosnak és tartósnak kell lennie; továbbá meg kell hogy maradjon a szerzők kontrollja a beadott dokumentumok fölött. Abban mindannyian egyetértettek, hogy bizonyos anyagokat érdemes volna publikussá tenni, és általában a nyílt hozzáférés mellett vannak, de bizonyos esetekben (pl. publikálás előtti állapotban levő műveknél) fontosnak tartják a hozzáférés korlátozását. A használati statisztikákat hasznosnak gondolnák, de van, aki csak személyes érdeklődésből, míg mások az intézmény megítélésének szempontjából is. Egyikőjük megjegyezte, hogy mivel az

impaktfaktorok használata a humán területeken is elterjedőben van, az IR-ben elhelyezett publikációk letöltési adatai is hasonló mérőszámok lehetnének. Mások ugyanakkor arra figyelmeztettek, hogy a népszerűség nem biztos, hogy megfelelő indikátorra a szakmai színvonalnak.

A megkérdezettek nagy része nem ismer olyan egyéb repozitóriumot, amely a szakterületén fontos lenne. Csak ketten használtak már ilyeneket: egyikük egy tudományos társaság tematikus archívumát, a másikuk pedig egy zenei gyűjteményt. Egy harmadik személy a Facebook és a Flickr oldalain osztja meg az anyagait. Abban a kérdésben, hogy az intézményektől független, tudományágak szerint szerveződő digitális gyűjtemények a hasznosabbak-e vagy pedig az intézményi repozitóriumok, megosztottak a vélemények. Vannak, akik szerint mindkettőnek vannak sajátos előnyei, és többen úgy gondolták, hogy legjobb volna egy olyan helyi rendszert kialakítani, amely amellet, hogy kiszolgálja az egyetemi igényeket, tartalmat tud szolgáltatni a tematikus gyűjteményeknek is. Az is hasznos volna, ha a beadott anyagok könnyen átvihetők lennének egy másik intézménybe, amikor valaki munkahelyet változtat. A különböző IR-ek közös kereshetőségét mindenki fontosnak tartotta, különösen az interdiszciplináris kutatások és az újfajta együttműködések szempontjából. Olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy bár a Dartmouth College tanszékein színvonalas oktatói és tudományos munka folyik, az ott dolgozók tudásának és munkájuk eredményeinek bemutatására néha nem jut elég energia, és egy saját repozitórium ezen is segíthetne.

Tanulságok

Bár a művészeti és a bölcsész tudományi tanszékek nem igazán aktív felhasználói a digitális repozitóriumoknak, ez az interjú vizsgálat azt mutatta, hogy eléggé érdekelné őket egy ilyen rendszer, különösen, ha olyan szolgáltatásokat is nyújt, amelyek az ő speciális igényeiket is kielégítik: a régebbi anyagaik digitalizálása, nagy tárhatalom, stabil azonosítók, tudományos és oktatási anyagok összekapcsolhatósága, csoportmunka, közösségi címkézés és kommentálás, hozzáférés szabályozása stb. Szükségét érzik egy robusztus, más rendszerekkel is összekapcsolható központi infrastruktúrának. Ez megerősíti azt a véleményt, amelyet más hasonló vizsgálatoknál is megfogalmaztak már a kutatók: nem elég csak a „felső szintű” funkciókra (pl. adatcsere, közös kereshetőség)

koncentrálni az IR-rendszerek tervezése során, hanem az „alsóbb szintű” szolgáltatások (pl. nyelvi és elemző eszközök) is ugyanolyan fontosak ahhoz, hogy az érintettek elkezdjék ezeket használni. A megkérdezett tanszéki dolgozók meglepően sokféle ilyen speciális igényt fogalmaztak meg ahhoz képest, hogy humán érdeklődésű szakemberekről van szó. Az is látszik az interjúk alapján, hogy hajlandók lennének megosztani az anyagaik egy részét, de a „közjó” nem az elsődleges motiváció számukra egy ilyen rendszer használatánál. Vagyis, amíg a könyvtárosok elsősorban a hozzáférés, a tudományos kommunikáció új eszközeként hirdetik a digitális repozitóriumokat, az egyetemi oktatóknak és kutatóknak inkább a megbízható tárolóhely, a kapcsolódó szolgáltatások és munkájuk népszerűsítése, illetve elismertetése szempontjából érdekesek ezek. Fontos tehát, hogy amikor meg akarjuk nyerni őket az IR támogatójának, akkor számukra érthető fogalmakat és az ő igényeikre vonatkozó érveket használjunk.

A bizalom is lényeges feltétel az IR elfogadtatásánál. Egyrészt az intézménynek elkötelezettnek kell lennie a hosszú távú fenntartásában. Másrészt biztosítani kell a beadók számára a felügyeletet az anyagaik felett, a hozzáférés szabályozását, és kezelni kell a szellemi tulajdonnal kapcsolatos kéréseiket vagy aggodalmaikat. Fontos volna az is, hogy az egyetem határozottan kötelezze el magát a nyílt hozzáférés mellett, értékelje és díjazza a tudományos eredmények megosztását, a digitális publikálást és az intézményeken átnyúló közös munkát.

Hivatkozások

- [1] Primary Research Group: The survey of higher educational faculty: Use of digital repositories and views on open access. Primary Research Group, New York, 2009.
http://www.primaryresearch.com/view_product.php?report_id=167
- [2] SCHONFELD, R. C. – HOUSEWRIGHT, R.: Faculty survey 2009: Key strategic insights for libraries, publishers, and societies. Ithaka, New York, 2010.
<http://www.ithaka.org/ithaka-s-r/research/faculty-surveys-2000-2009/Faculty Study 2009.pdf>
- [3] WARE, M.: Institutional repositories and scholarly publishing. = Learned Publishing, 17. köt. 2. sz. 2004. p. 115–124.
<http://alpsp.publisher.ingentaconnect.com/content/alpsp/lp/2004/00000017/00000002/art00006>
- [4] MARKEY, K. – RIEH, S. Y. – St. JEAN, B. – KIM, J. – YAKEL, E.: Census of institutional repositories in

the United States. MIRACLE Project research findings. CLIR publication, no. 140. Council on Library and Information Resources, Washington, DC, 2007. <http://www.clir.org/pubs/abstract/pub140abst.html>

- [5] WILSON, T. D.: On user studies and information need. = *Journal of Documentation*, 37. köt. 1. sz. 1981. p. 3–15.

<http://emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0022-0418&volume=37&issue=1&articleid=1649944>

/SEAMAN, David: **Discovering the information needs of humanists when planning an institutional repository.** = *D-Lib Magazine*, 17. köt. 3/4. sz. 2011./

(Drótos László)

Hatékony kombináció: szimultán körkeresés és könyvtári átjáró

A könyvtári átjáró (gateway) feladata, hogy a felhasználót a megfelelő forrásokhoz, a számára releváns irodalomhoz vezesse. Az *Észak-Iowai Egyetemi Könyvtár (University of Northern Iowa = UNI Library)* – ahogy ezt az esettanulmány szerzői, a könyvtár két munkatársa bemutatja – a gateway hatékonyságát a szimultán körkeresés eszközével növelte: a kiválasztott keresőmotor, az *Ex Libris* által forgalmazott MetaLib rugalmassága folytán lehetővé tette, hogy a közös keresést, az ún. föderált vagy párhuzamos, egyidejű vagy osztott keresést a könyvtári átjáróhoz illesszék.

A körkeresést támogató rendszer bevezetésével egy integrált kiindulási pontot kívántak létrehozni, ahonnan a kutató közös interfészen keresztül, az adatbázisok különösebb ismerete nélkül is hatékonyan kereshet az adatbázisok sokaságában. A cél, hogy a honlapról könnyen, a lehető legtakarékosabb áttételen, pár lépésben jusson el a keresőfelület(ek)hez. A MetaLib legfontosabb tulajdonságai, a rugalmasság, a testreszabhatóság és a mélylinkelési (deep linking) képesség révén elérték, hogy a felhasználó – míg korábban az egyes esetekben elhagyta a honlapot – a keresés során jórészt a könyvtár által ellenőrzött webterületen marad.

A MetaLib három fő eleme: a gyorskereső, az adatbázisok betűrendes vagy tematikus kategóriákba sorolt listája, valamint a használó által szabadon csoportosítható adatbázisokban való egyidejű keresés. Mindhárom elem megfelel a könyvtári átjárók szokásos menüsorának, s mindegyik egy-egy kiindulási pontot jelent a kereséshoz.

Előzmények

A szakterületi átjárók (tematikus kapuk) és a szimultán keresőeszközök 2003 körül terjedtek el. Abban az időben lett a Google a keresés zsinórmértéke, s a könyvtárhasználók keresési tapasztalatait is ennek alapján értékelték. Az azóta összegyűjtött adatokból az informatikus fejlesztők igyekeznek kialakítani, hogy milyen legyen egy könyvtári kereső interfész. Legfontosabb cél a kereső eljárás és a forráskutatás *egyszerűsítése* oly módon, hogy közben a találatok relevanciája ne csökkenjen.

Mint látható, az átjáró és a szimultán keresés mögött rejlő célok hasonlóak – mindkettő kutatási kiindulópont –, s mindkettő fejlesztésében hangsúlyt kap, hogy minél korábbi legyen a siker és eredményesség a keresési eljárás során. Az átjáró esetében a forrásokat értelmes kategóriákba kell sorolni, hogy ráirányítsák a kutató figyelmét a számára legfontosabb forrásokra. A szimultán körkeresés ennél tovább megy és egyetlen keresést sugároz körbe adatbázisok csoportjához.

Az egyidejű keresés hasznossága hamar nyilvánvalóvá vált: a ritkábban használt adatbázisok is bekerültek a keresési körbe; a könyvtárosokat tehermentesítette, hogy nem kellett oktadni a különböző interfészek használatát; az új használók is képesek voltak egyetlen kereséssel adatbázisok csoportjában kutatni.

Az átjáró fejlesztése

A MetaLib implementálása több évig tartó evolúciós folyamat volt. A legtöbb könyvtárhoz hasonlóan az UNI könyvtár honlapja is szervezeti struktúrán alapult. A honlap linkjei szervezeti egységeket,